



УДК 343.13

ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ЇХ РОЗУМІННЯ

Тимошенко М.О., к. ю. н.,
доцент кафедри господарського та міжнародного права,
заступник декана юридичного факультету
ПВНЗ «Європейський університет»

Досліджуються питання сутності та змісту джерел кримінального процесуального права України. Проведено аналіз та узагальнення чинних джерел кримінального процесуального права України. Розкрито системні аспекти джерел кримінального процесуального права України.

Ключові слова: галузь права, форма права, джерела права, джерела кримінального процесуального права України, системний підхід.

В научной работе автором исследуются вопросы сущности и содержания источников уголовного процессуального права Украины. Проведены анализ и обобщение действующих источников уголовного процессуального права Украины. Раскрыты системные аспекты источников уголовного процессуального права Украины.

Ключевые слова: отрасль права, форма права, источники права, источники уголовного процессуального права Украины, системный подход.

Tymoshenko M.O. SOURCES OF CRIMINAL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF SYSTEM APPROACH TO UNDERSTANDING

In scientific work the author investigates the question of the nature and content sources of criminal procedural law of Ukraine. The analysis and generalization of existing sources of criminal procedural law of Ukraine. Sources revealed systemic aspects of criminal procedural law of Ukraine.

Key words: branch of law, form of law, sources of law, sources of criminal procedural law of Ukraine, system approach to understanding.

Постановка проблеми. На сьогодні в юридичній науці значно посилюється необхідність застосування системного підходу до вивчення явищ правової реальності. Це має забезпечити вивчення відповідного явища як такого, що має як загальнотеоретичні характеристики, так і відповідний прояв на галузевому рівні. В юридичній науці окремі проблеми джерел кримінального процесуального права України досліджували такі вчені, як В.П. Бож'єва, Л.Б. Зусь, П.С. Елькінд, П.А. Лупинська, М.М. Міхеєнко, М.С. Строгович, Г.Ф. Чангулі, М.Є. Шумило, В.П. Шибіко та ін. Теза, відповідно до якої єдиним джерелом кримінального процесуального права може бути лише закон, стала своєрідною аксіомою кримінальної процесуальної науки. Якщо раніше ідея множинності джерел права категорично заперечувалася, то зараз багато авторів визнають «полі нормативність» кримінального процесуального регулювання. Тоді як в юридичній науці відсутні роботи, присвячені комплексному дослідженню цього питання.

Актуалізує необхідність наукового переосмислення джерел кримінального процесуального права прийняття та введення у дію нового Кримінального процесуального кодексу України [1], що займає центральне місце в системі джерел кримінального процесуального права. Це потребує відповідного наукового переосмислення джерел сучасного кримінального процесуального права як явища системного плану, що охоплює у собі особливості поточного стану правового забезпечення порядку кримінального провадження на території України. Тому мета

роботи – встановлення системоутворюючих закономірностей джерел кримінально-процесуального права України в сучасних умовах розбудови правової системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В юридичній літературі вченими неоднозначно обґрунтovується зміст самого поняття «джерело права», що визначається як:

1) форма виразу права у його формально-розумінні [2, с. 226];

2) документальні способи виразу і закріплення норм права, що походять від держави або визнані нею офіційно, до яких належать нормативні юридичні акти, санкціоновані звичаї, судовий або адміністративний прецедент, а також нормативний договір [3, с. 77-78];

3) те, чим керується практика у вирішенні юридичних справ або як способи закріплення та існування норм права [4, с. 318];

4) сукупність взаємопов'язаних і взаємодобумовлених конституційних, законодавчих, підзаконних та локальних нормативно-правових актів, що є зовнішньою волею Українського народу і політики держави [5, с. 15];

5) сукупність усіх форм юридичного закріплення та організаційного забезпечення інформації про загальнообов'язкові правила поведінки (юридичні норми) у сукупності їх взаємозв'язків (генетичних, структурних і функціональних), через які об'єктивуються нормативні приписи галузі права, нормативні складові національної або регіональної правової системи чи міжнародного правопорядку [6, с. 94];

6) «джерела в значенні народження права» і «джерела в техніко-юридичному значен-



ні», до якого на прикладі джерел цивільного права відносяться: закони, правові звичаї, судова практика, теорія цивільного права [7, с. 649-655] тощо.

У науці кримінального процесуального права система джерел кримінального процесуального права, будучи складовою частиною системи джерел права, характеризується усіма особливостями, що властиві цій системі. До таких особливостей системи джерел права Е.В. Колесников відносить їх множинність, чітку ієархію і панівну роль закону [8, с. 14-15]. Однак, незважаючи на загальні закономірності побудови систем, у кожній галузевій системі джерел права є свої особливості. Це залежить від таких основних факторів: 1) від виду суспільних відносин, що регулюються цією галуззю права; 2) від виду джерел права галузі, що розглядається. Особливості системи джерел кримінально-процесуального права полягають у тому, що вона містить сукупність норм, які регулюють кримінально-процесуальні відносини, а також у тому, що кримінально-процесуальні відносини регулюються безліччю джерел права [9; 10]. На думку Е.А. Лук'янової, система джерел права є органічною [11, с. 19]. У зв'язку з цим для міцності системи джерела кримінально-процесуального права не повинні суперечити одні одним, тобто вони повинні діяти злагоджено, доповнювати один одного.

В Україні формується процесуальне право, що включає, зокрема, цивільне процесуальне право, господарсько-процесуальне право, кримінальне процесуальне право. Отже, у системі джерел кримінального процесуального права можна вирізнати загальні джерела кримінального процесуального права, які характерні для процесуального права в цілому. Це дає можливість здійснювати процесуальну діяльність на принципах, що характеризують демократизм процесуальної форми та охорону прав і свобод людини. Залежно від предмета регулювання окремих галузей процесуального права виокремимо особливості джерел, що характерні для кримінально-процесуального права, і у зв'язку з цим необхідно надати характеристику специфіки кримінального процесуального законодавства.

Система джерел кримінального процесуального права обумовлена предметом кримінально-процесуального регулювання, яким є кримінально-процесуальна діяльність і кримінально-процесуальні відносини [12, с. 33], методом кримінально-процесуального регулювання, яким є сукупність органічно єдиних і взаємозалежних юридичних способів, засобів і порядком такого регулювання, що обумовлені специфікою кримінально-процесуальних відносин і завданнями кримінально-процесуального судочинства [9, с. 45].

З огляду на викладене, можна вирізнати такі ознаки системи джерел кримінального процесуального права: обумовленість суспільних відносин, які регулюються цією системою [9, с. 6], предметом і методом кримінального процесуального регулювання; цілісність, тобто організаційно-структурна відокремленість усієї системи джерел кримінального процесуального права; неадитивність (принципо-

ва незвідність регулятивних властивостей системи до суми регулятивних властивостей складових її елементів); множинність джерел кримінального процесуального права як елементів цієї системи; визначена самостійність кожного джерела кримінального процесуального права, обумовлена сферою регулювання і компетенцією органу державної влади, що його прийняв; точно визначене положення кожного джерела кримінального процесуального права у системі джерел кримінального процесуального права; структурна упорядкованість елементів (джерел) цієї системи, що визначає їхні функціональні залежності і взаємодію (наприклад, спеціалізація правових норм, що регулюють кримінальні процесуальні відносини) [13, с. 66].

Загальнотеоретична правова література містить досить численні переліки джерел права, у тому числі кримінального процесуального. Так, в одній з монографій вирізняються такі «основні види джерел права»: закон, нормативні акти органів державного управління, звичай, судова практика і судовий прецедент, юридична наука, нормативні акти громадських організацій, нормативні акти приватних організацій, договір [14, с. 584]. Відомий дослідник права Рене Давид, говорячи про знаходження законодавцями, виконавчою владою, суддями і взагалі юристами «відповідних праву рішень» у країнах романо-германської правової системи, послідовно звертається до закону, звичаю, судової практики, доктрини і деяких «вищих принципів» [15, с. 108]. Низка російських правознавців зазначають, що «паралельно з конституціями і кодексами майже скрізь у країнах з континентальною правовою системою існують і інші закони, так само, як і підзаконні акти, які тією або іншою мірою належать до кримінального судочинства, судові рішення» [16, с. 9].

Вивчення джерел кримінального процесуального права як цілісної системи дозволяє охопити не лише усі вищезазначені джерела, але і визначити місце кожного з них у цій системі, їх взаємозв'язок, значення в механізмі правового регулювання кримінальних процесуальних відносин [11, с. 50]. Дослідження права, джерел права, у тому числі й кримінально-процесуального права, прямо пов'язано з проблемами правопізнання [17, с. 3-20], їх типовою різноманітністю [18, с. 13-21]. Тому варто погодитися з О.В. Мартишиним, що пояснення сутності права доцільне шляхом теоретично переконливо і практично застосованою комбінацією з відомих типів права розуміння [18, с. 13]. Цей підхід доцільно застосувати і для вивчення сутності джерел кримінального процесуального права. У кожного джерела права у системі повинне бути своє місце, своє особливе основне призначення. Це повною мірою стосується і джерел кримінального процесуального права.

Центральне місце у кримінальному процесуальному праві посідають Конституція України [19], Кримінальний процесуальний кодекс України [1]. Кодекс є єдиним, базовим нормативним актом, що комплексно регулює кримінально-процесуальні відносини. У разі, коли нормі Кримінального процесуального



кодексу України суперечить норма іншого закону, застосуванню підлягає норма, закріплена у Кодексі. Виключно законом повинні встановлюватися обмеження прав і свобод людини у сфері кримінального судочинства. Також тільки законом встановлюються права та обов'язки суб'єктів кримінального процесу. Приписи цих законів повинні відповідати вимогам Конституції.

Визначальне значення для визнання джерелом кримінально-процесуального права міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, має ч. 1 ст. 9 Конституції України: чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [20, с. 22-37].

Інші джерела (рішення Конституційного Суду, судова практика) також регулюють кримінально-процесуальні відносини, однак таке регулювання має фрагментарний характер і обумовлено компетенцією таких органів. Правоположення, що містяться в них, починають діяти у разі, якщо в законах відсутні необхідні для цього приписи. Отже, норми, що містяться у цих джералах, доповнюють норми законів. І підзаконні акти посідають своє визначене місце у системі джерел кримінального процесуального права. Завдяки таким актам забезпечується оперативність державно-правового регулювання кримінально-процесуальних відносин, тому що положення цих актів відбивають «динаміку життя, легше відкликаються на його зміни, оперативніше стимулюють розвиток» [21, с. 104]. Багато підзаконних актів спрямовані на правильне застосування норм інших джерел права (законів, міжнародних договорів тощо). У зв'язку з цим зазначається, що у кожній правовій системі чималу роль відіграють норми, покликані визначати порядок розробки, введення в дію і реалізації тих норм, яким призначено бути безпосереднім регулятором суспільних відносин («норми про норми») [22, с. 3]. Підзаконні акти можуть доповнювати інші джерела кримінального процесуального права, але основним їх завданням є організація кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів, що ведуть кримінальний процес.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне зупинитися на таких підсумкових висновках, які характеризуватимуть особливості системних взаємозв'язків джерел кримінального процесуального права:

1. Станом на сьогодні варто відзначити факт полінормативності регулювання кримінальних процесуальних відносин, що виявляється у наявності системи правових актів національного та міжнародного права, а також нормативно-правових актів різної юридичної сили, судових актів, які закріплюють кримінальні правові норми та націлені на регулювання кримінальних процесуальних відносин.

2. Юридичною основою кримінального процесуального права є Конституція України, яка закріплює фундаментальні правові норми, якими регламентуються кримінальні процесуальні відносини. Конституція України фактично регламентує концептуальну основу

кримінального процесуального права і визначає стратегію його розвитку і застосування.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України займає центральне місце в системі джерел кримінального процесуального права, визначаючи порядок кримінального провадження на території України, завданнями якого є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрутованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

4. Норми міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, становлять невід'ємну частину кримінального процесуального законодавства, є елементом джерел кримінального процесуального права.

5. Рішення Конституційного Суду України, що стосуються норм кримінального процесуального права, виконують правотворчу і правотумачну функції, встановлюють правила, що реально впливають на регулювання кримінальних процесуальних відносин.

6. Джерела кримінального процесуального права України являють собою цілісну систему, є взаємопов'язаними та обумовлені предметом правового регулювання та єдиним, основоположним імперативним методом правового регулювання. Джерела кримінального процесуального права України обумовлюють його самостійність як самостійної галузі права України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Керимов Д.А. Философские проблемы права / Д.А. Керимов. – М. : Мысль, 1972. – 472 с.
3. Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Старт, 1999. – 712 с.
4. Теория государства и права : учебник / Под ред. А.Г. Хабибулина, В.В. Лазарева. – 3-е изд. перераб. и доп. – М. : ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2009. – 624 с.
5. Погорілко В. Джерела конституційного права України: поняття, види і система / В. Погорілко, В. Федоренко // Право України. – 2002. – № 3. – С. 8-16.
6. Тополевський Р.Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Руслан Богданович Тополевський. – Х., 2004. – 204 с.
7. Стучка П.И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права / П.И. Стучка. – Рига : Лат. гос. издат, 1964. – 748 с.
8. Колесников Е.В. Источники российского конституционного права / Е.В. Колесников. – Саратов, 1998. – 196 с.
9. Элькинд П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права / П.С. Элькинд. – Л., 1963. – 172 с.
10. Элькинд П.С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П.С. Элькинд. – М., 1967. – 192 с.
11. Лукьянова Е.А. Закон как источник советского государственного права / Е.А. Лукьянова. – М., 1988. – 152 с.



12. Кримінальний процес України : підручник для студен-тів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошинченко, Ю.В. Хоматов та ін. ; За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 496 с.
13. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О.Э. Лейст. – М. : Зерцало, 2002. – 288 с.
14. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия / С.Н. Братусь, В.Е. Гулиев, А.И. Денисов, В.П. Казимирчук и др.; Редкол.: В.Е. Гулиев, Г.Н. Манов (отв. ред.), Н.П. Фарберов, Р.О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1970. – 622 с.
15. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид. – М., 1988.
16. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головко, Б.А. Филимонов. – 2-е изд., доп. и испр. – М. : Зерцало, 2002. – 528 с.
17. Марченко М.Н. Закон в системе источников романско-германского права / М.Н. Марченко // Вестник московского университета. – Серия 11. Право. – 2000. – № 3. – С. 35-43.
18. Мартышин О.В. Совместимы ли основные типы понимания права? / О.В. Мартышин // Государство и право. – 2003. – № 6. – С. 13-21.
19. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%0D%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
20. Колибаб К.Е. Общепризнанные принципы, нормы международного права и международные договоры в российской правовой системе согласно Конституции 1993 года / К.Е. Колибаб // Проблемы обеспечения конституционности как функции публичных структур. – М., 1997. – С. 22-37.
21. Гурвич Г.С. Некоторые вопросы советского государственного права / Г.С. Гурвич // Советское государство и право. – 1957. – № 12. – С. 104.
22. Игнатенко Г.В. Взаимодействие внутригосударственного и международного права / Г.В. Игнатенко. – Свердловск, 1981. – 60 с.

УДК 343.185(477)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ УКРАЇНИ

Турман Н.О., к. ю. н.,

асистент кафедри правосуддя юридичного факультету
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена аналізу та характеристиці особливостей процесуально-правових підстав здійснення кримінального провадження у Верховному Суді України. Наведено та розкрито зміст чотирьох підстав здійснення кримінального провадження у Верховному Суді України.

Ключові слова: процесуально-правові підстави, кримінальне провадження, неоднакове застосування норм матеріального та процесуального права, касаційна інстанція, різні за змістом судові рішення.

Статья посвящена анализу и характеристике особенностей процессуально-правовых оснований осуществления уголовного производства в Верховном Суде Украины. Раскрыто содержание четырех оснований осуществления уголовного производства в Верховном Суде Украины.

Ключевые слова: процессуально-правовые основания, уголовное производство, разное применение норм материального и процессуального права, кассационная инстанция, различные по содержанию судебные решения.

Turman N.O. THE PROCEDURAL'S FEATURES OF THE LEGAL BASIS CONDUCT OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE SUPREME COURT UKRAINE

This article deals with the characteristics and features of the procedural and legal grounds for the implementation of the criminal proceedings in the Supreme Court of Ukraine. The content and implementation of the four grounds for the criminal proceedings in the Supreme Court of Ukraine are shown.

Key words: procedural and legal grounds, criminal proceedings, unequal application of substantive and procedural law, courts of appeal, within the meaning of various court decisions.

Постановка проблеми. Належне здійснення кримінального провадження у Верховному Суді України потребує чіткого розуміння підстав перегляду судових рішень, що набрали законної сили, Верховним Судом України. Враховуючи зміни до чинного законодавства, які відбулися останнім часом, згідно з якими перелік підстав перегляду судових рішень, що набрали законної сили, Верховним Судом України збільшився з двох до чотирьох, виникає необхідність на теоретичному рівні дослідити та з'ясувати суть та значення вищезазначених підстав для подальшого належного практичного здійснення кримінального провадження у Верховному Суді України.

Стан дослідження. Питання характеристики підстав та здійснення кримінального провадження у Верховному Суді України при-

вертало увагу багатьох відомих дослідників: Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, Ю.М. Грошевого, І.І. Котюка, В.Т. Маляренка, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, Л.Д. Удалової, Ф.Н. Фаткулліна, та інших.

Праці вищезазначених науковців присвячувалися проблемним та дискусійним питанням, що стосуються провадження у Верховному Суді України, та можливим шляхам їх розв'язання. Усі ці дослідження створили наукове підґрунтя для більш глибшого дослідження даного питання. Саме тому основним **завданням** цієї статті є розробка теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо розуміння підстав перегляду судових рішень, що набрали законної сили Верховним Судом України, та оптимізації розгляду кримінальних проваджень у Верховному Суді України.